

Людмила Саєнко,

к.і.н., завідувачка науково-педагогічної бібліотеки
КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської
обласної ради»
(м. Одеса)

Олена Ліненко,

методистка Центру освітніх ініціатив
КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської
обласної ради»
(м. Одеса)

**БОГДАН КОМАРОВ – УКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІОГРАФ,
ПУБЛІЦИСТ, ПРИРОДОЗНАВЕЦЬ, ОРГАНІЗАТОР
УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ НА ОДЕЩИНІ
В 1917–1918 РР.**

Богдан Комаров народився 18 січня 1882 р. в м. Києві у великій родині відомого бібліофіла і бібліографа, фольклориста, лексикографа, перекладача, одного із засновників одеської «Просвіти» М. Ф. Комарова. Загалом у Богдана було шестеро сестер і два брати: Маргарита, Любов, Галина, Леоніда, Віра та Юрій. З листів Богдана Комарова до Г. Д. Зленка (1965–1975) – провідного дослідника життя й діяльності роду Комарових, Богдан Михайлович згадує ще про 2-х дітей родини Комарова, які прожили по декілька днів син Михайло та сестра Софія. Цінні відомості про обставини життя знаної родини Комарових та україніку Одеси містять листи до Г. Д. Зленка, які зберігаються в ОННБ.

Переїхавши до Одеси у 1900 р. Богдан Михайлович закінчив 4 Одеську чоловічу гімназію (нині в цьому приміщенні розташовується Музей західного і східного мистецтва).

Пізніше Богдан Михайлович писав, що *«перебування у школі для мене завжди було чимось прямо протилежним моєму життю вдома, світлому, веселому, життєрадісному»*. Він із захопленням згадував про величезну батькову бібліотеку, крім того в сім'ї цінували польську мову і літературу, адже мати мала польське походження.

Родинними обставинами було зумовлене і знайомство Богдана з професором Новоросійського (Одеського) університету Михайлом Дмитровичем Сидоренком, чоловіком старшої сестри Маргарити. *«Дядя Міша»* прищепив хлопцеві любов до природи, що й визначило його вступ на природниче відділення фізико-математичного факультету.

У лютому 1901 р. Богдан Комаров узяв участь у студентських страйках, за що був відрахований з університету. Продовжувати навчання довелося у Львові, Відні та Кракові. Втім, диплом про вищу освіту отримав таки в Одесі, склавши тут у 1907 р. державні іспити. Невдовзі влаштувався вчителем хімії та лаборантом в Одеському комерційному училищі Г. Файга. На початку 1910-х упродовж року був асистентом професора С. Танатара у Вищому торговельному інституті.

Викладав також у реальній школі Мякенко ботаніку та мінералогію, в жіночій гімназії Відінської та Соколової – природознавство й фізику, у грецькій комерційній школі – товарознавство. Упродовж 1908–1914 рр. зібрав на околицях Одеси колекцію гербарію із 2000 зразків.

До 1917 р. Богдан Комаров майже не брав участі у суспільно-політичному житті міста: хоча й був членом одеської «Просвіти», але на її засіданнях не виступав. Однак революційні події захопили і його. У травні 1917 р. він увійшов до Українського керівничого комітету Одеси як делегат від учительського товариства. Вперше проявив себе на курсах українознавства, влаштованих Одеською учительською спілкою, де читав лекції з географії України. У другій половині 1917 р. – на початку 1918 р. відстоював інтереси українців у боротьбі з русифікаторами із російської вчительської спілки. На початку 1918 р. у Народному університеті читав курси з українознавства.

Авторитет Богдана Комарова обумовив його обрання Українською учительською спілкою в березні 1918 р. до складу Комісаріату зі справ Одеського навчального округу, де став заступником голови Володимира Чехівського. А оскільки у квітні В. Чехівський переїхав до Києва, то, фактично, очолив комісаріат, координуючи також діяльність Спілки українських

вчителів. У липні як голова комісаріату відкрив другі учительські курси в Одесі.

Богдан Михайлович продовжував очолювати комісаріат, який опікувався шкільними справами регіону – всієї Південної та великої частини Східної України, що входили до Одеського навчального округу, по суті, до лютого 1919 р. Одним із найважчих завдань було забезпечення «українізації» шкіл.

Недосяжним для впливу українських органів влади залишався Новоросійський університет, професура якого, за деякими винятками, не сприймала ідеї «українізації».

У 1919 р. Богдан Комаров був директором 2-ї української гімназії (червень-серпень), викладав методіку природознавства у Фребелівському інституті. У червні розпочав публікації мовно-лінгвістичного спрямування, які були вкрай важливими для розвитку української культури. Тоді ж видав перший випуск «Короткого російсько-українського словника термінів природознавства».

З приходом у серпні в Одесу денікінської армії Богдан Михайлович не мав можливості працювати в україномовних закладах, тому викладав лише у млинарко-технічній та комерційній школах, жіночих гімназіях. У 1920 р. він взяв активну участь у процесі розбудови нової школи, намагаючись надати їй українського обличчя. Був головою предметної

комісії з вироблення програм природознавства в трудовій школі, читав те ж природознавство на курсах підготовки вчителів для боротьби з неписьменністю. Зрештою, вперше отримав можливість розпочати кар'єру викладача вищої школи в Одеському інституті народної освіти. Протягом 1920–1924 рр. та 1929–1931 рр. читав курс біології на робітничому факультеті та факультеті соціального виховання.

Богдан Михайлович був одним з небагатьох послідовно україномовних викладачів. Як і раніше, намагався робити свій внесок у важливу справу забезпечення школи україномовними підручниками.

Важливим напрямком діяльності Богдана Комарова у 1920-х стали бібліотекознавство та бібліографія. У липні 1920 р. він був призначений помічником завідувача Одеської української державної бібліотеки (УДБ) ім. Т. Г. Шевченка, а навесні 1921 р. – її завідувачем. Передумовою звернення науковця до бібліотечної справи було передусім те, що після смерті батька він успадкував його великий архів та книгозбірню. Батько ж прищепив синові любов до книги. Вже наприкінці свого довгого життя Богдан Михайлович згадував: *«...у своїх нечисленних працях з української бібліографії я намагався йти за настановами мого батька М. Ф. Комарова, основоположника української бібліографії».*

1928 р. Богдан Михайлович підготував друге видання бібліографічного покажчика літературної діяльності М.Ф. Комарова. У 1920-х рр. разом з іншими одеськими науковцями впорядковував й опрацьовував матеріали архіву та бібліотеки і намагався видати деякі з них.

27 жовтня 1925 р. УДБ переселилася до нового приміщення в Інвалідному провулку, буд. № 5, де було засновано товариство її прихильників. У грудні 1925 р. Богдан Комаров був делегатом першої конференції наукових бібліотек України. 1930 р. Українську державну бібліотеку об'єднали з Одеською державною. З книжок колишньої УДБ був створений відділ «Україніка». Колишній директор УДБ так підсумував роботу: *«За ці десять років УДБ своє завдання виконала. Вона зібрала до купи майже всі громадські й приватні українські бібліотеки, які існували в Одесі до революції і на початку 20-х рр., поповнила ці збирачки великою кількістю нових українських книжок й чимало зробила в справі просунення української книжки в ширші маси. Майбутній історик десь певно зважить ту велику роль, що її відіграла була УДБ у процесі українізації Одеси взагалі, а зокрема – українізації Одеської школи, учительства та професури».*

15 травня 1925 р. в Одесі засновано Українське бібліографічне товариство (УБТ). Воно мало яскраву

українську національну ідеологію і було сконцентроване, передусім, на вивченні української книги й культури загалом. У 1928-1929 рр. головою правління УБТ був Б. М. Комаров, крім того був членом природничої секції Одеського наукового товариства при ВУАН.

Усі ці заслуги Богдана Комарова перед українською культурою більшовицька влада на початку 1930-х рр. поставила йому у провину. Улітку 1931 р. Богдана Михайловича заарештували. Річне адміністративне заслання він відбував у Курську, без права повернення в Україну. Після заслання у 1932 р. опинився в далекому м. Ходжент (назва до 1936 р., сучасне м. Худжанд, Таджикистан *прим. авт.*), де викладав у державному педагогічному інституті.

Викладав у Середньоазіатському плодовоочевому інституті у м. Ленінабад (колиш. Ходжент *прим. авт.*), де заснував природничо-географічний факультет та власну наукову школу. Брав участь у наукових експедиціях з дослідження флори у важкодоступні райони Таджикистану. Після довгого періоду поневірянь досяг значних успіхів у природознавчій науці, став кандидатом біологічних наук. Упродовж 25 років завідував кафедрою ботаніки Ленінабадського педагогічного інституту. Удостоєний звання «Заслужений діяч науки Таджицької РСР».

На жаль, після арешту Богдан Комаров був назавжди втрачений для української науки. Перервалася його важлива праця з української наукової термінології, що сприяла виведенню українознавства поза межі провінційності. Та, попри все, до кінця свого життя, яке обірвалося 18 грудня 1975 р., він зберігав українську душу, намагався підтримувати листування з українськими знайомими, родичами.

Автор низки бібліографічних та лексикографічних видань:

– «Бібліографічний покажчик літературної діяльності Б. М. Комарова (1865–1913)» (1913);

– «Короткий російсько-український словник термінів з природознавства. Вип. 1. Фізика» (1919);

– «Короткий українсько-російський словник бібліотечної термінології» (1926, у співавторстві з Р. Волянським);

– «Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів. Головним чином за рукописними матеріалами М. Комарова» (1928);

– «Огляд природознавчих праць М. Максимовича» (1929);

– «Визначник рослин Північного Таджикистану» (1967).

Впродовж 1926-30 рр. опублікував цикл важливих статей про наукову роботу одеських бібліотек та Українського бібліографічного товариства.

Автор науково-популярних книг з питань використання природних ресурсів та охорони природи.

Працював над спогадами «Бібліотека моєї пам'яті» (опубліковані 1971 р., містить розділи про зв'язки родини Комарових з Лесею Українкою).

В ОННБ зберігається частина архіву М. Ф. Комарова. Це машинописні копії листів (бл. 500 одиниць).

У період середини 1960-х – 1975 рр. адміністрація ОННБ встановила контакти з Б. М. Комаровим. Цінні відомості про обставини життя Комарових та україніку Одеси містять листи Богдана Комарова до Григорія Зленка – колишнього завідувача редакційного відділу бібліотеки провідного дослідника життя і творчості Михайла і Богдана Комарових (бл. 100 одиниць).

Крім того, публікації спогадів про М. Ю. Волянської та Б. М. Комарова, а також матеріал про життя і творчість Б. М. Комарова вийшли у четвертому та шостому випусках збірника «Дім князя Гагаріна» Одеського літературного музею (2007, 2011 рр.), автор Г. В. Закіпна. Друкувалися статті до знаменних дат Богдана Комарова на шпальтах «Чорноморські новини» – автори В. Вельможко, В. Кудлач. У монографії «Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.» (2011), автори: Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський та ін., один із

розділів присвячено Б. Комарову «Богдан Комаров: батьківським шляхом».

Реабілітований посмертно у 1989 р.

Джерела:

1. Закіпна Г. В. Духовний спадкоємець. *Дім князя Гагарина* : зб. науч. ст. і публікацій. Одеса, 2007. Вип. 4. С. 61–72.
2. Закоханий в українське слово : до 170-річчя від дня народження Михайла Комарова : зб. матеріалів / Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Л. М. Бур'ян. Одеса, 2016. 517 с.
3. Зленко Г. Довго жити – цікаво. *Кримська світлиця*. 2000. 1 вересня.
4. Зленко Г. Довго жити – цікаво. *Літературна Україна*. 1972. 18 січня.
5. Зленко Г. Жертва двох теророрів. *Вечерня Одеса*. 1998. 29 октябрю.
6. Комаров Богдан Михайлович. *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)* : матеріали до біобібліогр. словника / НАН України, НБУВ, Ін-т рукопису ; авт-укладач Л. В. Гарбар. Київ, 2017. С. 219.
7. Корнейчик І. І. Богдан Михайлович Комаров. *Бібліотекознавство і бібліографія* : міжвід. респ. зб. Харків, 1972. Вип. 13. С. 124–126.
8. Музичко О. Богдан Комаров: батьківським шляхом. *Чорноморська хвиля української революції* : провідники нац. руху в Одесі у 1917–1920 рр. / Т. С. Вінцковський та [ін.] ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Укр. іст. т-во. Одеса, 2011. С. 215–229.

Богдан Михайлович Комаров (1882–1975)